

Христина Тончева (Пловдив, България)

ГЛАГОЛИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО В РЪКОПИСНИ ТРЕБНИЦИ ОТ XVII ВЕК

В ръкописната сбирка на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София под № 251 се съхранява един требник, датиран от 1641 г. Паметникът е двуусов, двуеров, съдържа 160 л. (Цонев 1910: 160–161). В ръкописния требник № 251 (по-нататък Тр. 251)¹ се съдържа уникален препис на старобългарския Чин на Свето Богоявление, несрещан в други паметници, който е удивително близък до глаголическия прототип (Синайския евхологий от X–XI в., по-нататък Син. Евх. – Grček 1939; Nahtigal 1941; Nahtigal 1942).

В същата сбирка под № 621 се пази още един требник от XVII в., безюсов, двуеров, съдържа 285 л. (по-нататък Тр. 621 – Цонев 1923: 129–132). В текста на Богоявленския чин в него е регистриран несрещан в останалите евхологии препис на глаголическа молитва от X–XI в.

Текстовете в Богоявленския чин илюстрират древната ритуална практика на Великия водосвет, който днес се извършва в навечерието на празника и на самия празник Богоявление или Кръщение Господне (6 януари по нов стил). Празникът Богоявление е установен в памет на кръщаването на Спасителя Иисус Христос в река Йордан от св. Йоан Предтеча. Назован е с това име заради явяването на Светата Троица при този акт – възплътеният Божи Син се кръщавал, Бог Отец свидетелствал за него, а Светият Дух се спуснал в образа на гълъб. В навечерието и на самия празник ритуално се извършва Велик (Богоявленски) водосвет, като в навечерието се отслужва в края на литургията, след заамвонната молитва, във всички други дни без събота и неделя; ако се случи в събота или неделя, водосветът се извършва след просителната ектения в края на вечернята. На самия празник, след литургийния отпуст, тържествено и с кръстен ход се освещава вода, обикновено вън от храма – на реката или на някой извор (Нестеровский 1996: 393).

В едни от най-старите византийски евхологии е отразена църковната традиция на диференциране на двата обряда: Водосветът се е извършвал

¹ Вж. в края на статията списъка на условните съкращения на ръкописите.

при водоема в двора на църквата, а освещаването на водата, в която се кръщавали оглашените – в баптистерия на храма, вж. например Barb.gr. 336 (Parenti, Velkovska 1995: 122).

Началото на Богоявленския чин в Син. Евх. липсва в посочените по-горе две издания на паметника. В тях текстът на чина започва приблизително от средата на първия пролог. След публикуването на новооткритите от Й. Тарнанидис листове от този глаголически паметник (Tarnanidis 1988) вече е известно какво е било оглавлението на старобългарското Чинопоследование на Свето Богоявление – *Мѡ на вѣслѡнїѣ водѣ* (9r)². В него са били включени: ектенията *Г҃ѣ вѣсѣдрѣжитѣ ÷ Х҃ѣ бже нашѣ*. *Рождѣи са въ вѣтълѣимѣ ѿдѣѣицѣмъ* (9r–10v), указание за прекадяване на водата (10v), Дяконствата (10v–11v), тайната молитва *Г҃ѣ ис-х҃ѣ ѣдиночадѣи снѣ* (11v), молитвата *Троице ѣдиносѣщнѣ ... прѣбжеетвнѣа ...* (12v), молитвата *Въшзѣнихѣ вещи тварѣ* (1a–б), двата пролога *Бл҃гвенѣ еси, Г҃ѣ Бже Илевѣ* (1б) и *Се во наста врѣма прѣздѣнѣствоу нашемоу* (1б). След тях е осветителната молитва *Велѣи еси, Г҃ѣ* (3б), после има паримейно четиво, ритуално прекръстване на водата с три прѣста, след което следва епиклетическата част на молитвата: *Да вѣси почрѣзпѣжѣи и приемлѣжѣи отѣ неѣ и кропѣи са еж* (5а). После попѣт благославя и прочита главопреклонната молитва *Приклони, Г҃ѣ, оухо твое и послоушаи насѣ* (6а), след което потапя кръста във водата и извършва ритуалното прекръстване.

Съпоставителното проучване на всички по-късни достъпни текстове има за цел да се установи кога точно се е оформила Богоявленската ритуална практика в днешния ѝ облик и през кои векове са били включени в състава на Богоявленския чин останалите химнични компоненти. В резултат на проучването бяха регистрирани значителни промени в първоначалната структура на Чина на Свето Богоявление. Изследванията върху ръкописни требници от XIII–XIV в. дадоха основание да предложи хипотезата за наличие на т.нар. *архаична редакция на Богоявленския чин* (Тончева 2009). Изненадващите данни от Тр. 251 и Тр. 621 от XVII в. показват още по-голяма близост до старобългарския Син. Евх., отколкото текстовете на *архаичната редакция* от XIII–XIV в.

Богоявленският препис в Тр. 251 започва с кратки указания, според които при излизането от храма се изпява тропарът *Гл҃ѣ гнѣ на водѣ възпїетѣ гл҃ѣ*, прокименът *Г҃ѣ просѣщѣнїѣ мое ѿ спїсїтель мои* и стихирата *Г҃ѣ зашїтїтель животоу моемоу* (139а). Трите тропара, които традиционно се срещат в останалите

² Старобългарския текст от новооткритите листове на Син. Евх. цитирам по кирилската транслитерация, направена от М. Шнигер и Х. Миклас, като съм спазвала пагинацията на авторите. (Използвала съм предварителния компютърен набор за критично издание на Синайския евхологий, подготвено от Х. Миклас, М. Шнигер, Е. Велковска, Т. Афанасиева, който е под печат). Тук бих искала да изкажа благодарност на Х. Миклас и М. Шнигер, които любезно ми предоставиха транслитерирания текст, преди да е публикуван в официалното издание. Останалите старобългарски и гръцките текстове от Син. Евх. са по изданията на Фрѣчек (Frček 1939), на Нахтигал (Nahtigal 1942), на Димитриевски (Дмитриевский 1901) и на гръцкия Барберински евхологий от VIII в. (Parenti, Velkovska 1995).

славянски преписи още от XV в. нататък, тук отсъстват (Тончева 2007: 776). Подобни са указанията в архаичната редакция.

След това се прочитат три паримейни четива от Книгата на пророк Исаия: 35:1–10; 55:1–13 и 12:3–6. Новозаветните четива в останалите апографи от XIV в. нататък са съответно: апостолско (1 Кор. 10:1–4) и евангелско (Марк. 1:9–11). Тези текстове са кодифицирани и в църковнославянската традиция и са неизменна част от съвременното богослужение (Требник 1994: 374–375). Само в Тр. 251 копистът е посочил, че евангелското четиво е от Лук. 6, но всъщност е Мат. 3:13–17.

След евангелското четиво според досегашните проучвания само в *архаичната редакция* от XIV в. е регистрирана ектенията $\text{Хѣ бѣ рожеи се възвѣлеѣмъ ѿ ѿдѣицѣмъ}$ ЗТ, л. 306, Тр. 961, л. 476–486. Тя е наследница на старобългарската ектения Гѣ вѣсѣдръжите ÷ Хѣ бже нашъ . Рождѣи са въ витьлѣимъ ѿдѣицѣмъ (9r–10v). От началото на XV в. тя вече не е включвана в богоявленските текстове. В Тр. 251 копистът е започнал да я преписва, при това от самото начало на текста на Великия водосвет, след старобългарското оглавление $\text{Мѡ на бласлѡниѣ водъ}$ (9r), но е объркал началото ѝ. В текста са регистрирани минимални отлики в сравнение със старобългарския, както се вижда от приведените по-долу паралели.

Син. Евх., л. 9r

$\text{Ръцѣмъ вѣси гѣ помилви}$ ÷ лѡ гѣ ÷ втѣ
 вѣсеѡ дѣша ÷ Гѣ вѣсѣдръжите ÷
 Хѣ бже нашъ . Рождѣи са въ
витьлѣимъ.
 ѿдѣицѣмъ . $\text{ѿ възѣслехъ възлегъ}$.
Молимъ ти са. прѣдѣстоѡщаѡ водъ
 сти ѿ помилви ÷
 Хѣ бже нашъ . ѡстачаѡ намъ
 $\text{просвѣщениѣ ѿ стѣниѡ}$. молимъ ти са.
 прѣдѣстоѡщаѡ водъ ÷
Пришеде на ѡрѣданъ крѣтитъ са.
Хотѡ ѡсплнѣти вѣсѣ прѡвѣдѡ .
молимъ ти са. прѣдѣсто ÷
Поклоней прѣчѣстѣ своѣ врѣхъ . рабѣ
 своѣмъ ѡбѡнъ . Да нѣ ѡзметъ ѡтѣ
 работѣ мѣчителевы . молимъ ти са
 прѣ ÷
Потопей древле водамъ ... ѿ пакъ
 водами спѣсѣ ве ... рѣ . молимъ ти са ÷
Растворей въ ѡрѣданѣ дѣхъ ѡгненъ .
 ѿ горъкы нашѣ грѣхъ ѡтѣгонавъ .
молимъ ти са прѣ .
Прѣимъ $\text{свѣдѣтельство ѡтѣ оца}$. ѿ
нами ѣко снѣ ѣдиночадѣ славимъ .

Тр. 251, л. 141б

$\text{ръцѣмъ възси гоу помлимъ}$ са . слыши
ны бже млимъ ти са.
 хѣ ве нашъ рожеѡ са.
 ѡстачаѡ просвѣщаѡ . стѣниѡ
 прѣстоѡщѣѡ водѣ мѡ ти са
 хѣ ве нашъ . рожеѡ са въ възвѣлеѣмъ .
 $\text{ѿ въз ѡслехъ възлегъ}$. прѣстоѡщѣѡ
 водѣ сиѡ вѣсти млимъ ти са.

Прише на ѡрѣданъ крѣтити са хотѡ
 ѡсплнѣти въсѣбѣ прѡвѣдѡ млимъ ти са.

поклонеи врѣхъ своѣ рабѡу своѣмоу
 ѡна : да ни ѡзмеши ѡ работѣ
 мтелевы молимъ ти са

Потопей водами грѣхы ѿ вѣсѣ мѡрѣ
спѣсѣ млимъ ти са.
 $\text{растворивъ ѡрѣдани}$. дѣхомъ горкыѡ
 грѣхы ѡгна (!) млимъ ти са.

Прѣимъ свѣдѣтельство ѡ ѡца и нама ѡко
 ѣдиночадѣни снѣ слабѡмъ . млимъ ти са

МОЛИМЪ ТИ СА.

Ичитагай бездънъ моръскѣи. ѿволей
приаѣти. съмотриливое крѣщение.

МОЛИМЪ ТИ СА ПѢ

Следващите 18 стиха от ектенията
липсват в Тр. 251.

Спи нзи ги бже нашъ. славынымъ
твоимъ просвъщениемъ. молащияхъ са
послашай и помилви ÷

пррече.

Исчеъ безны морскыа . ѿволивъ
приѣти съмотрливое въскрѣне,
млим ти са.

спси ны ги бе нашъ . славынымъ
просвъщениемъ . молащимъ са намъ.
оуслыши ны и помлоуи ны .

На л. 141б текстът на ектенията прекъсва, понеже при реставрацията и подвързването на книгата са разменени л. 142а–б със следващия – л. 143а–б. По тази причина текстът продължава на л. 143а. Липсващите 18 стиха от старобългарската ектения не са запазени и в *архаичната редакция* (ЗТ, Тр. 961).

Както в Varb.gr.336, и в глаголическия ръкопис Син. Евх. Богоявленският чин завършва с молитвата за освещаване на чаша – Бже Бже нашъ, прѣложен при Мосѣи водѣ горъкоѣ (66). В Син. Евх. тя носи наслов Мо надъ водоѣ стааго просвъщениѣ глама въ окринѣ цркъвнѣмъ (66). В по-късната книжовна традиция тази молитва не е включвана повече в структурата на Богоявленския чин, функционира като отделна молитва, затова напълно естествено липсва и в съвременното Богоявленско богослужение (Требник 1994: 388).

Единствено в Тр. 251 наследницата на тази древна молитва е включена в структурата на Богоявленския чин, както е и в старобългарския евхологий. За илюстрация привеждам пълните текстове на глаголическата молитва и на нейния препис от XVII в., който носи оглавление: млтѣ въ крилъ цркъвнѣмъ надъ водоѣ и е придружен от указание за високо прочитане.

Син. Евх., л. 66: Б<о>же Б<о>же нашъ, прѣложен при Мосѣи водѣ горъкоѣ людемъ твоимъ въ сладъкѣи, и врѣждаѣщаѣа воды при Елисеѣи солиѣи ѿцѣль, и Еръданъскыѣа воды св<а>щѣ прѣчистымъ твоимъ просвъщениемъ тѣи и нзинѣ, Вл<ады>ко, с<ва>ти водѣ сиѣи и сътвори ѣи въити всѣмъ почръпаѣщимъ отъ нея, и кропаѣщимъ са еѣи, и възкоушаѣщимъ еѣа, бл<а>г<осло>венью источникъ, бальство недѣгомъ, сващение <домомъ> [недѣгомъ Nahtigal 1942: 14], всѣкомоу ковоу видимомоу же и невидимомоу отъгонен<ие>. (Frček 1939: 648–650, Nahtigal 1942: 13–14).

В^м. Ъко твоѣ естѣ дръжава и тво.

Тр. 251, л. 142б: Бже бе нашъ прѣложивы при елисеи людемъ своимъ горъкыа воды въ слакъ . ражаѣщаѣ (!) воды при елисеи солиѣи ѿцѣливъ . иврѣданскыѣа воды ѿтивъ . прѣчистымъ крѣщениемъ своимъ . ты ннѣ вѣко ѿсти води сиѣи . и сътвори быти въсѣмъ приѣмлаѣи и възкоушаѣщи ѿ неѣ . источникъ ѿцѣвление недѣгомъ . сѣнение въсѣмъ невидимымъ прогонение . ѡко дръжава и цртво ѿцѣ и споч и стоимъ дхоу и ннѣ и.

По всяка вероятност тази молитва в Тр. 251 е била в края на Богоявленския чин, както е и в старобългарския евхологий, защото след нея се вижда началото на Молитва над болни. Погрешното подвързване при реставрацията на книгата е нарушило нейното действително място.

Поради вече споменатите технически причини на л. 142а се вижда препис на главопреклонната молитва Приклони, Гі, оухо твоє і послоушаи насъ, която всъщност е предпоследна в старобългарския Богоявленски чин (л. 6а) и е преди мѣтва въ крилъ црковнѣмъ надъ водоѡ в Тр. 251. Всъщност този лист би следвало да е последен в подредбата на Богоявленския чин в Тр. 251 (вместо подвързания по настоящем л. 150) и така тази подредба с удивителна точност пресъздава старобългарската.

На л. 143а, след ектенията (Син. Евх., л. 9г, Тр. 251, л. 141б) започват Дяконствата, също както в старобългарския прототип. И тези текстове са изключително близки до глаголическите, в редица случаи по-близки, отколкото архаичната редакция (Тр. 961, 3Т). Поради този факт с голяма сигурност можем да реконструираме по Тр. 251 незапазените цялостно текстове от старобългарските Дяконства, които липсват и в архаичната редакция (подолу цитирам запазените фрагменти по транслитерацията в подготвяното от М. Шнитер и Х. Миклас критично издание на Син. Евх., л. 11г-в).

Син. Евх. ДИѢКОНЪСТВА СИ ÷
[з] гю помолимъ са ÷
[щ] знимъ посѣщенъи. і о
твъ и стааго дха гю по ÷
 Тр. 251 Мирѡ гю помлим' са.
 [w ?] съвышнемъ мирѡ гъ помлим' са.
 ѡ посѣщени пришествиѣ стго дха . гю помлим' са.

Син. Евх.пѣ нашемъ, і о дѣлѣхъ
его . гю по ÷
 Тр. 251 ѡ архиепископѣ нашемъ . і ѡ дѣлѣхъ
 рѣкоу егò, гю помлим' са.

Син. Евх. Ѡ [г] знати отъ водъи сеа . ве
 ... ѡ дхъ нечистъи. гнѣздащъ
 и са въ неи гю помо ÷
 Тр. 251 ѡ изгнаноу быти дхоу нечистъ
 тащци са і гнѣзѣщихъ са въ неи, гю помолим са.

Син. Евх. Ѡ прѣложити са еи . Въ водъи иерѣданъскъи.
 гю помо ÷
 Тр. 251 ѡ прѣложити са водѣ иѣрданѣтѣи,
 гю помлим' са.

Син. Евх. Ѡ стити са еи , силоѡ . и дѣтѣлиѡ,
 і пришествиемъ стааго дха гю ÷
 Тр. 251 Ѡ стити са силоѡ і дѣтѣлиѡ
 пришествиѣ стго дха . гъ помли са.

- Син. Евх. \mathcal{W} посълати на нѣхъ блѣдѣть.
збавленью . благословение иорданѣ гю по ÷
- Тр. 251 \mathcal{O} послати са блѣтъ и блвение и иѣрданево,
гоу помѡлим са.
- Син. Евх. \mathcal{W} посълати гю бс нашемъ стъинѣхъ иерданѣхъ.
и стити вода сиѣхъ . гю по ÷
- Тр. 251 \mathcal{O} блгопослати гоу боу нашему стѣина иѣрдановѣхъ
ѡстити воды (поправено водѣхъ?) сиѣхъ . гс помѡлим са.
- ЗТ – друг текст, Тр. 961 липсва.
- Син. Евх. \mathcal{W} двити са еи источникъ и ...
истѣлѣнью . и даръ стъи ... ни гю помо ÷
- Тр. 251 \mathcal{W} двити са источникъ неглѣнню
даръ стѣна . гс помѡлим са . Липсва в ЗТ и Тр. 961.
- Син. Евх. \mathcal{W} взѣти еи (у Шнитер–Миклас взѣтие и)
взъ балъство ... и стъинѣхъ въсѣмъ приѣмѣщимъ отъ неѣа гю помо ÷
- Тр. 251 \mathcal{O} быти врачество всѣмъ приѣмѣщимъ ꙗ и
мажѣщи са ѡ нежъ всѣмъ ѡпоустѣи, гоу по :-
- Син. Евх. \mathcal{W} чрѣплѣщиихъ и възъ ... ихъ отъ неѣа.
на стъинѣхъ ... мъ и тѣломъ . гю помо ÷
- Тр. 251 липсва, в Тр. 961 незапазено цялостно.
- Син. Евх. \mathcal{W} отъпущеньи грѣховъ, и ... дань и прѣгрѣшенеи . гю ...
- Тр. 251 ѡ прощение имъ, гс помѡлим са .
- Син. Евх. \mathcal{W} посълати гю бс . просв ... и раззмъ въ срѣца наша.
пр ... стъимъ своимъ крѣщениемъ гю помѡлимъ са ÷
- Тр. 251 \mathcal{O} послати гс боу нашему просвѣщение раззма.
въ срѣца наша гоу помѡлим са.
- Син. Евх. \mathcal{W} избавити са ÷ И о всѣхъ скръъ (у Шнитер–Миклас рѣвъ) ÷
Застѣпи спи ÷ Прѣстѣжъ чист ÷
- Тр. 251 \mathcal{O} избавити са намъ ѡ всѣкожъ скръъбы :
Застѣпи спи съхрани на бѣ : Прѣстѣжа чѣжѣ и прѣ :-

След Дяконствата, в същия порядък като старобългарския, следва тайната молитва Гѣис-хе ѣдиночлѣдъи снѣ (Син. Евх., л. 11v) – Гѣи гю хѣ ѣдинородный снѣ (в условната фолиация л. 144а).

След нея и в двата ръкописа – Тр. 251 и Тр. 621, открих уникални, не-срещани в евхологичната традиция преписи на глаголическата молитва Въшъзнихъ вещи тварь (Син. Евх., л. 1а–б), които привеждам цялостно – заедно с първия пролог и с началото на втория:

Син. Евх., л. 1а–б

Въшъзнихъ вещи тварь,
видѣвъше, разумѣхомъ
како дрѣвнѣа твоѣ тварь
трепещетъ тебе, Владыко.
Сзмотрише бо възнѣ
сзтворение ихъ, многочестъ-
ноумоу имени твоемоу
дивимъ са.

Понеже длъжна възстъ
всѣ тварь хвалѣ тебѣ
приносити, сего ради на
въторзиа страны възш-
нихъ вещи прѣходимъ,
яже твоемоу подъножью
чѣсти сзподобльша са

Зръще бо земля
недвижимы разумѣемъ та
дръжцааго родъ непри-
мѣсныи, такожде и
морьскаа страна како
вънѣ хвали та сзтвори-
шааго.

Въсверѣпѣвъше бо възнами
съ землиа са боретъ, и
коньца всеа вселенна
покрыти тѣщитъ са и на
пѣсѣцѣ разбиваа кротитъ
са и рока твоего боа са
къ себѣ привлачитъ възны
[своа Nahtigal 1942: 2].

Нъ ни водзи присно
текжцемъ источникомъ
вечести въз (?) славѣ
въсилати дръжавѣ твоен,
Владыко и не прѣстаа-
щаа водзи рѣчнннн,
скринна [скринн Nahtigal
1942: 2] видѣвъше Бога

Тр. 251, л. 145а–б

Въшнѣ стыхѣ тварь.
видѣвъше разумѣхъ ѿ
како дрѣвнѣа твоа тварь
тебе трепещеть вѣко
рассмотрше развмныхъ
вины сзмотрению ихъ и
многочѣстномъ имени твоемъ.
диватъ са

понеже длъжна бѣ възсѣ
тварь. хвалѣ тебѣ прино-
сити. сего ради на
вторыхъ страны възшнѣ
стохи (!) прѣхода. яже
пѣножию твоемоу чѣсти
спобльше.

зръще бо земля
движѣща са. разумѣ-
хомъ тебе дръжцааго родъ
непрѣмѣненъ. такоже и
въшнѣа страна вынѣ
хвалитъ та сзтворшааго и.

расверѣпѣвъ бо възнами
съ земеѣ боритъ са. и
кѣнца възселениѣ покориты
тѣщитъ са. рока твоего
боитъ са. и къ тебѣ
привлачитъ възны своѣ.

и вѣды прѣо текжце
источникомъ своимъ и
вечести възшѣ славѣ
въсилати дръжавѣ твоѣ
не прѣстажце воды рѣчннн.
скиниѣ носашѣ ба
видѣвъше само и ѿвамо
текжце. двие рѣ свои

Тр. 621, л. 208а

Въшнѣ стыхѣ тварь
видѣвъше разумѣхъ.
како дрѣвнѣа тварь
трепеще вѣко, сзмотриши бѣ
въ нетворенѣ много чѣномъ
имени твоемъ диветъ се.

понеже длъжно бѣ възсѣ
тварь хвалѣ тебѣ приносѣ.
Сего ради на вторѣе страны
въшнѣ стыхѣ прѣходеть.
сюже по твоемъ пѣножию
чѣсти спѣвѣ се

зръще безѣмѣа (!),
недвижими развмно те
дръжцааго рѣ непрѣмѣннѣ.
такоже и морьскаа страна.
тако вынѣ хвалитъ те
сзтворшааго и.

въсверѣпѣвъ бѣ възнами
боритъ се съ землею. и
кѣнце възсене възселенные
покрыти тѣщитъ се, и
ѿтрѣка твоего боитъ се,
и къ себѣ привлачитъ
възны своенѣ.

и вѣды прѣо текжце
источникѣ бесчѣсты възхъ.
и непрѣстающе славѣ
въсилати дръжавѣ твоѣ
вѣко. и непрѣстающе вѣды
рѣчннн кринѣ видѣще ба
носеща. двие рожѣство
ѿврѣгъ и не прѣходимаа

носациѡа, сѣмо и овамо
текоша авие родъ свои
отъврѣжѣ, и непрѣходима
естѣства прѣходима авиша
са. | тебѣ единому
Богоу всѣмъ славѣ
взсѣлаемъ глаголюще
Благословенъ еси,
Господи Боже Издралева,
ѣко посѣти и сѣтвори
избавление людемъ своимъ.

ѡврѣгоша. и непрѣходими
ѡвиша.

тебѣ славѣ въздемъ
глаголюще бже еси, ги бе
ислѣвъ. ѡко посѣти и
сѣтвори избавление людемъ
своимъ.

ѣства прѣходима ѡвише се.

тебѣ единому бже всѣмъ
славѣ възсилающе. глаголюще
слава тебѣ вѣко прѣстыи
всѣдръжителю прѣстыи
црѣ. Слава тебѣ творче
и сѣдетелю всѣмъ. Слава
тебѣ рождшомъ се изъ мѣре
безъ оца . изъ оца безъ
мѣре. иво въ прѣнемъ
празницѣ мѣнца те
видѣхъ. въ днѣшнѣи бо
празникъ, сѣврѣшена те
видимъ сѣца. ѡ сѣврѣшена
бо и оцѣщающаго ны.
тѣмъ же възпѣемъ и глѣмъ.
Бже еси ги бе ѣралева
ѡко посѣти и сѣтвори
избавление людемъ своимъ.
Се бо настѣ времѣ
празнѣствъ нашихъ.

Се бо настѣ времѣ
празнѣствъ нашему и
анѣели съ чловѣкъи
празднуѣтъ ...
(Frček 1939: 636–638,
Nahtigal 1942: 1–3)

се бо настѣ времѣ
празнѣство нашего.
анѣли съ члкъи празнуѣтъ
...

Показателен е и фактът, че в архаичната редакция (Тр. 961, 3Т), както и в останалите преписи на втория пролог началото му е било редактирано, срв.: Славимъ те вѣко ги всѣдръжителю прѣвѣчнѣи цроу . се бо прѣстаго ѡвления хѣ твоего прѣста намъ Тр. 961, л. 50а–б. В този пролог единствено в Тр. 251 са запазени наследници на старобългарските хвалебни песни: Днесъ <ь> Адамъ обнавѣтъ са и Евѣга свобаждаетъ са (2а); Днесъ <ь> источници водѣнии осватиша са Хъ <ръст>оу авлѣшу са съ славѣмъ въ Ерѣданѣ (2а); Днесъ <ь> Ерѣданъскаа плзнь въ ицѣлениѣ ччловѣкомъ приносатъ са (2б); Днесъ <ь> идолъ невидимъи крѣетъ са и ччловѣчъ родъ авлѣтъ са (2б).

Някои от песните са регистрирани само във Великия требник от 1782 г., № 383 от Хилендарската сбирка (по-нататък Тр. 383), но те са подложени на съответна преработка, известна като *късна редакция на евхологичните текстове* (Тончева 2008: 279). В Тр. 251 са непреработени преписи на старобългарските текстове – това са следните песни: Днесъ <ь> несозѣданъи отъ созѣданиѣ своего ржкоѣмъ дрѣжимъ възвѣтъ (2а); Днесъ <ь> Влѣдзи ка отъ раба крѣетъ са (2а); Днесъ <ь> Иерѣданъ възврати са възпѣтъ (2а–б); Днесъ <ь> Дъ <оу>ховно празнѣство правословецъ авлено и свѣтъло ави са (2б); Днесъ землѣ и

море всемоу мироу радость раздѣлисте и всѣ мирѣ веселиѣ наплъни са. Син. Евх., л. 26.

Други песни се срещат освен в Тр. 251, само в архаичната редакция (ЗТ) – Днес<ь> избавитель на Иеръданъ пришелъ естѣ да водьныи родѣ осватитѣ (26).

В Тр. 251 е запазена и една голяма част от старобългарския химничен текст:

Син. Евх., л. 3а–б: Видѣша та водъи, боже, видѣша та водъи и оубоѣша са. Иеръданъ възврати са възпатѣ видѣвъ силъи небесънъи на земли слоужаща ти. Иеръданъ възврати са възпатѣ видѣвъ огнь божествънъи плътскыи съходащъ надъ нь. Иеръданъ възврати са възпатѣ видѣвъ длань рабиѣ прѣчистѣмь твоємь врѣсѣ прикасаѣщѣи са. Иеръданъ възврати са възпатѣ зъра сватааго Дочуха въ видѣньи голѣбини съходаща и прикасаѣща са емь. Иеръданъ възврати са възпатѣ слышавѣ гласъ съвѣдѣтельствуюѣщъ и глаголюѣщъ. Съ естѣ Сынъ мои възлюбленъи о немь же благоизволюхъ, того послушаите... невидимааго видима, зиждигелѣ въ раби образѣ. Иеръданъ възврати са възпатѣ и горъи възиграша са Бога въ плъти видаще. Днесъ самъ Иеръданъ вонѣтѣ мастиѣ благоуханъноѣ. Днесъ горъи възиграша са ѣко овьни и хлъми ѣко агньци овьчни. Днесъ Дочухъ сватъи въ видѣньи голѣбини съ небесе надъ главѣ Господьниѣ съниде. (Frček 1939: 640–642).

Тр. 251, л. 1476–148а: Видѣша та воды бже и оубоѣша . иерданъ възврати са възпеть . дива силамь немьимь . на земли слоужѣщим ти . иерданъ възврати са възпеть . дива са ѡгню бжтвеному . плътскыи съходаще на него . иерданъ възврати са възпеть . дива са длани раби прѣчтѣмь врѣсѣ прикасаѣща са . иерданъ възврати са възпеть . слыша во ѡчь гласъ свѣтлствуюѣщъ . сзи естѣ снь мои възлюбленныи ѡ немже блгоизволихъ того послушаите . невидима зижигелѣ въ плъ . влѣж въ раби ѡбразѣ . След други текстови разширения продължава преписът на старобългарския текст: иерданъ възврати са възпе . вида дхъ сты въ видѣни голѣбини съходаща . горы възиграша га видаща въ плъти.

Тези текстове са съхранени в по-късната традиция в Тр. 383. В Тр. 251 е запазен и финалният химничен преход към евхаристийната молитва: Тъмь же и азъ оумаленъи, недостоинъи рабѣ съ страхомь и трепетомь вельми възпиѣ и глаголюѣ Син. Евх., л. 3б; тѣмь и азъ оумалены рабѣ и недоиныи страхомь и трепетомь . и велиемь (!) възпиѣ и гла . Тр. 251, л. 1476.

Както се вижда от химничните текстове, уникалният препис Тр. 251 съдържа архаични аористни глаголни форми със старобългарското окончание -ша, което не е променено поради смесването на носовките, което означава, че копистът е използвал антиграф, по-ранен от XII в., възхождащ към глаголическия.

Други архаични особености на тези текстове са аористно окончание за 1 л. мн.ч. -хомъ, което единствено от всички останали преписи си кореспондира със старобългарското; както и глаголни форми в двойствено число с окончание -ста, дори и в случаите, когато в глаголическия протограф не са използвани такива, срв: Днесъ землѣ и море всемоу мироу радость раздѣлисте и всѣ мирѣ веселиѣ наплъни са. (Син. Евх., л. 26); дне земѣ и море радѣ себѣ раздѣлиста . и весь мирѣ веселиа исплъниста. (Тр. 251). Прави впечатление и доста рядката употреба на диакритичните знаци като твърде нетипично за XVII в. явление. В Тр. 621 диакритиката е съвсем редовна.

На л. 148б в Тр. 251 е осветителната молитва *Велеи еси, ГГ* (Син. Евх., л. 3б), която прекъсва до Син. Евх., л. 5а, на л. 150 се вижда продължението на друг текст. Редуцирана е епиклетическата част на молитвата: *Да вси почръпльжцие и приемльжцие отъ неа и кропльцие са еж*. Молитвеният текст също е чувствително съкратен, той продължава на л. 142а поради вече споменатото погрешно подвързване на листовете при реставрацията.

Богоявленският чин завършва с двете финални молитви, наследниците на описаните вече по-горе Приклони, *ГГ, оухо твое и послоуши насъ* (Син. Евх., л. 6а) и *Бже Бже нашъ, пръложи при Мосъи водъ горъкож* (Син. Евх., л. 6б).

Руският препис от XIII в. Соф. 519 в редица примери показва по-големи отлики от Син. Евх., отколкото Тр. 251. Тези факти са достатъчно основателни, за да се оформи категоричното предположение, че требникът, датиран от 1641 г., показва много по-древни езикови и текстови особености, в сравнение с архаичната редакция от XIII–XIV в. Той е преписан от старобългарски антиграф, който е имал пряка връзка със Син. Евх. от X–XI в.

В другия ръкопис – Тр. 621 – е транслирана богатата книжовна евхологична традиция, чието начало също категорично отвежда към старобългарския протограф.

УСЛОВНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА РЪКОПИСИТЕ

Barb.gr.336	Барберински гръцки евхологий от VIII в. (Parenti, Velkovska 1995).
Соф. 519	Служебник от XIII в. от сбирката на Софийския събор в Новгород 519, пергамент, староруски, Руска национална библиотека в Москва.
ЗТ	Зайковски требник от Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ № 960, от XIV в., 95 пергаментни листа, български (Стоянов, Кодов 1964: 114–115).
Тр. 961	Требник от XIV в., 97 л. пергамент и хартия, сръбски (Стоянов, Кодов 1964: 115).
Тр. 251	Требник от 1641 г., 160 л., български (Цонев 1910: 160–161).
Тр. 621	Требник от XVII в., 285 л., български (Цонев 1923: 129–132).
Тр. 383	Велик требник от 1782 г., III+193+1 л., църковнославянски (Богдановић 1978: 151).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1978	Б о г д а н о в и ћ, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978.
Дмитриевский 1901	Д м и т р и е в с к и й, А. Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. 2 (Еὐχολόγια). Киев, 1901.
Нестеровский 1996	Н е с т е р о в с к и й, Е. Литургия или наука за богослужението на православната църква. В. Търново, 1996.
Стоянов, Кодов 1964	С т о я н о в, М., Хр. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964.

- Тончева 2007 Т о н ч е в а, Хр. Старобългарският *Чин на Свето Богоявление* в атонската ръкописна традиция от XV–XVII век. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 17. Проблеми на Кирило-Методиевото дело и на българската култура през IX–X век. С., 2007, 773–782.
- Тончева 2008 Т о н ч е в а, Хр. Особености на Богоявленския чин в един църковнославянски требник от XVIII век. – В: Проблеми славяноведения. Вып. 10. Брянск, 2008, 274–281.
- Тончева 2009 Т о н ч е в а, Хр. За архаичната редакция на старобългарския *Чин на Свето Богоявление*. – *Fundamenta Europaea*, 8–9, 2009, Gniezno (под печат).
- Требник 1994 Требник. Издава Св. Синод на Българската Църква. С., 1994.
- Цонев 1910 Ц о н е в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. С., 1910.
- Цонев 1923 Ц о н е в, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 2. С., 1923.
- Чифлянов 1997 Ч и ф л я н о в, Бл. Литургика. С., 1997.
- Frček 1939 F r č e k, J. *Euchologium Sinaiticum*. Texte slave avec sources grecques et traduction française, I (=Patrologia Orientalis, 24/5). Paris, 1939.
- Goar 1960 G o a r, J. *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*. Venize, 1730 (repr. Graz, 1960).
- Nahtigal 1941, 1942 N a h t i g a l, R. *Euchologium Sinaiticum*. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. 1. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; 2. Tekst s komentarjem. Ljubljana, 1942.
- Parenti, Velkovska 1995 P a r e n t i, St., E. V e l k o v s k a. *L'Eucologio Barberini gr. 336* (ff. 1–263). Roma, 1995.
- Schnitter, Miklas 1993 S c h n i t t e r, M., H. M i k l a s. *Kyrrillomethodianische Miscellen*. – In: *Anzeiger für slavischen Philologie*. Bd. XXII/1 (Festgabe für Rudolf Aitzetmüller zum 70. Geburtstag). Teil 1. Graz, 1993, 141–220.
- Tarnanidis 1988 T a r n a n i d i s, I. *The Slavonic Manuscripts, discovered in 1975 at St Catherine Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki, 1988.

ПРИЛОЖЕНИЕ³

Лексикално-семантични дублети в преписите от XVII в. на глаголическия Богоявленски чин

Мѡ надъ водоѡжъ стѡаго просвѣщениѡ глѡма въ окринѡ црѣвнѡмъ Син. Евх., л. 6б;
Nahtigal 1942: 648–650

³ В приложението са изнесени лексикално-семантичните дублети само в тези Богоявленски текстове, които не са запазени в останалите ръкописни евхологии. В тях има малко на брой дублети поради близостта на преписите от XVII в. до глаголическите. Първата посочвана лексема е от Син. Евх. Означението „грц.“ е поставено поради несигурност в цитирането на гръцките първоизточници.

бальство – исцѣление – ἰατρεία
отъгонение – прогонение – ἀλεξιτήριον
просвъщение – кръщение – ἐπιφάνεια
сватити – осватити – ἀγιάζειν

Въшшзнииѣхъ вещей тварь Син. Евх., л. 1а–б; Nahtigal 1942: 636–638
вещь (1а) – стихия Tr. 251, Tr. 621 – στοιχεῖον
сзмотрѣти (1а), Tr. 621 – ρασмотрѣти Tr. 251 – грц.?
непримѣсьнъ (1а) – непрѣмѣньнъ Tr. 251, Tr. 621 – ἀσύνοπτος (!)
морьскъ (1а), Tr. 621 – въшьнъ Tr. 251 – θαλάσσης
въсверѣпѣти (1а), Tr. 621 – ρасверѣпѣти Tr. 251 – ὀρίνεσθαι
скриня (1б) – скиния Tr. 251 – кринъ (!) Tr. 621 – κιβωτός
родъ (1б), Tr. 251 – рождѣство Tr. 621 – φύσις
въсилати (1б), Tr. 621 – въздати Tr. 251 – ἀναπέμπειν

GLAGOLITIC TRADITIONS IN MANUSCRIPT PRAYER-BOOKS OF THE 17TH CENTURY

(Summary)

Subject of the article are newly discovered copies of texts for the office of “The Blessing of the Waters on the Eve of Epiphany”, which are known only from the glagolitic Euchologium of Sinai (10th–11th c.). The copies are discovered in two manuscript prayer-books of 17th c., which are kept in the “St. St. Cyril and Methodius” National Library in Sofia, № 251 from 1641 and № 621.

The texts of 17th c. are very archaic in their language and they are very close to the Old Bulgarian text.

Hristina Toncheva
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”